ЛИНГВИСТИЧНО ОПРЕДЕЛЕНИЕ НА СЛАВЯНСКИ РЪКОПИС N 2617 ОТ ИСТОРИЧЕСКИЯ МУЗЕЙ В ШУМЕН

Цветанка Янакиева

В описанието на Даринка Караджова и Елена Узунова „Славянски ръкописи в Историческия музей на Шумен“ /Караджова, Узунова 1990:135-137/ ръкопис N 2617 е представен като Апостолски правила (номоканон епитимиен) от ср. на XVI век.

Ръкописът е върху хартия и съдържа 146 листа, като краят липсва. Номерацията на колите (от 46 до 63) свидетелства, че този текст е принадлежал към по-обемен сборник, но впоследствие е откъснат и подвързан самостоятелно /Караджова, Узунова 1990:135/. Хартията е с воден знак **котва в кръг със звезда** според Мошин N 981, който отнася ръкописа към 1553 г. /Караджова, Узунова 1990:135/. Текстът е написан от една ръка с полуустав, който варира от едър до по-дребен. Скорописни начертания се наблюдават най-често в надредна позиция - много редовно **ѣ, б, в, м, ж, ꙁ, к, ρ, т** и др. Преписвачът не е оставил бележки по полето - срещат се само някои добавки на пропуснат текст, въвеждани чрез сигнална червена точка на полето и в реда.

Следите от пребиваването на ръкописа в Източна България са с най-ранна дата от 1719 г. - това са приписки (повечето датирани от първата четв. на XVIII век - 1719-1726 гг.) на свещеник Тодор за собственото му ръкополагане, за смъртта на родителите му, имена за помен, бележки за венчаване от типа на **Нико ꙁє Марина Марко ꙁє вилика** и **съставиха на бракь Радоико със Мина**, а така също за необичайни климатични явления: **литє снєкь .ꙁ҃. пєди мⷰць марта .ѳ҃. вь лето ѧ҇ѱка стоє на ꙁємлє дни .ѝ҃д. мрась тїє ꙁїми бєши соше до мⷰць фє҃врь .є҃. днь.** На свободната от текст част на л. 50а са написани на новобългарски две рецепти - за рани и срещу брадавици.

Текстът е разделен от преписвача на две части. Първата (л.1 - л.50а) съдържа Апостолските правила за празниците (л.1б - 8б), Правила за забранените бракове и за степените на родство (л. 9а - 20а) и компилация от Правила относно забранена храна, сексуални престъпления на мъже, Заповеди за жени, в които жената е представена като субект на престъпления от всякакъв ред (л. 32б - 42а) и Заповеди за иереите (л. 42б - 46б). Завършва с два текста, които нямат характер на нормативно-правна материя: Заповед на св. Йоан Златоуст за църковния закон (с назидателен характер) и Заповед за кръщаване на дете (с конкретни указания относно механиката на обряда).

Втората част (л. 50б - 125б) представлява собствено епитимийния номоканон и съвпада с аналогични текстове на ръкописи от НБКМ - N 1117 от вт. пол. на XV век и N 1170 от първ. пол. на XVI в., а

така също с текста на ръкопис M_s106/16 от вт. пол. на XVI в. от библиотеката на Дебреценския университет „Л. Кошут“.

В края на ръкописа (л. 129 - 146а) са отразени текстове, свързани с провъзгласяване на анатема за еретиците (л. 129а - 130б), и избрани слова на Светите отци за поста (л. 131 - 146а).

Фактът, че поместеният на л. 125б - 128б **Оуказъ и типикь вьсємоу правилоу црквномоу** обхваща само правилата от втората част, позволява първата част да бъде разглеждана като самостоятелно произведение, а за втората част да се търси същия протограф, както при вече споменатите ръкописи N 1117, N 1170 и Дебреценския сборник - от типа на систематичните среднобългарски номоканони, какъвто е Номоканонът от Църковно-историческия Архив от кр. на XIV в., съхраняван под N 1160. Този интересен въпрос обаче се нуждае от допълнителни проучвания и в настоящото изследване ще бъдат използувани само последователни съпоставки на съвпадащите части.

Втората част на ръкопис N 2617 е разделена на 209 глави, аналогична особеност се отбелязва при Номоканона от 1611 г., Пог. 257 /Иванова 1981:243-246/. Тази номерация не съвпада с номерацията в Дебреценския сборник и ръкопис N 1170 от НБКМ, които са идентични в този смисъл. В текстологично отношение ръкопис N 2617 показва най-голяма близост с Номоканона от ЦИАИ N 1160 от кр. на XIV в. и с Дебреценския сборник - и в трите ръкописа се съдържа текст за поклонение на Света Троица като **єдина сила**, сред еретиците са отбелязани яковитите и е включен текстът на апокрифното сказание за свещеника-скотоложец и птиците-убийци (относно последния текст вж.: Олтяну 1991:19, докато в рък. N 1117 и 1170 тези текстове са пропуснати.

Ръкописът е безюсов (единственото изключение е употребата на малък юс във формата **дашѧ**), двуеров - с преобладаване на малък ер, а големият ер се предава в скорописно начертание - мачтата му излиза високо над реда наляво и покрива полето над предходната буква. Големият ер се пише редовно не само в предлози и представки (и в тази позиция малкият ер е с достатъчно активна употреба), но и в средата на думата, най-често след ликвида - **трЪпимъ**, **клЪнєтсє**, **крЪвь** и др. При акцентуацията преобладава острото ударение, тежкото ударение се придава дискретно, често се среща двоен гравис и по-рядко - придихание.

Репертоарът на графемите и тяхната дистрибуция, както и езиковите особености позволяват ръкописът да бъде определен като южнославянски. Доказателственият материал по отношение на езика е целесъобразно поради това да се разгледа в две части: явления с общозападно разпространение - езикови особености, които се срещат не само на сръбска, но и на западнобългарска територия, и след това - явления, свързани със среднобългарския протограф на ръкописа.

I. Явления с общозападно разпространение.

1. Отразяване на **ѹ** в позиция на етимологичен заден назал **ѫ** напр. **моужь, соудь, соусѣдь, сѣстроу, женоу** и др., и **є** в позиция на етимологичен преден назал (аналогично - в източните южнославянски области) - **пріѣти, начєло, мєсо, чєдо, памєть, слоужєщиєи** и др.

2. Разколебаване на фонологичността на **ь**, което в етимологична позиция се заменя с **є**, особено в окончания: **кь мащєсє, вь житє** и др. Подобно съответствие намира израз и в обратната употреба - при хиперкоректни усилия от страна на преписвача да отразява **ь** в позиция на етимологично **є: сѣстри, ц҃рквѣ** - род. ед., **сѣвѣ** и **менѣ** - вин. п. **бѣзоумень, вѣчера** и особено в окончанието за 3 л. ед. ч. на презентните парадигми **идѣть, въпадѣть, оумрѣть** и под.

Изводът за дефонологизацията на **ѣ** в диалектната зона на преписвача се подкрепя и от употребата на **ѣ** в позицията на етимологичен преден назал, провокирано, вероятно, от еднопосочното изменение на **ь** в **є** и **ѧ** в **є: кнѣзь** 55а, **рѣдоу** 46б, **клѣтва** 62а, **бдѣть** - 3 л. мн. ч.

3. Отразяване на палатални **л** и **н** чрез йотация на следващо **а** и **є: глѣмь, заколѣноу, колѣть, волѣ, родитєлѣхь, постєлѣ, изволѣни** и **нѣє, нѣго, нѣмоу, вынѣ** и др. В единични случаи аналогична йотация следва **ч** - **чѣсть**, а така също **к** и **г** - **калоуѣрице, Гѣюргїа.**

4. Отразяване на епентетично **л: земліа** (постоянно, при всички форми), **оудавлѣнь, ставліати, раслаблѣнь, сьвькоуплѣнь, коуплу, погоублѣнь** и др.

5. Към явления от общозападно разпространение условно могат да бъдат отнесени следните:

а) съвпадение на **ы** и **и** в диалектната зона на преписвача, при което в употребата преобладава **и**, но се наблюдава стремеж към отразяване на **ы:** хиперкоректните усилия в тази насока позволяват да се очертае правило за употреба след **к** и **г**, особено в окончанията на косвените падежи на парадигмите за множ. ч. на прилагателните, а така също при наставка **-никь** напр. **разбоиныкь, блоудныкь, паметозлобныкь**, и във флексията за род. п. ед. ч. на архаичните парадигми на съществителните от ж. р. ***-u-**, ***-r-** и ***-i-** основа - **ц҃рквы, дьщєры, любвы, дверы** и др.;

б) смесване на **в** и **ѹ** от типа **оукоусь, оболудовелъ**, макар това явление да е с общославянски характер и в наблюдавания ръкопис да се среща рядко;

в) окончание-иновация **ѹ** в местен пад. ед. ч. на съществителните от мъжки и среден род: **о коумоу, на игоуменоу, на нерею, православию** и др., макар то да е представено и в текстовете от източнобългарски диалектни зони.

Този комплект от особености е представен и в ръкописи N 1170 и 1117, но по-непоследователно.

6. В текста на ръкописа могат да бъдат забелязани и ярки сърбизми:

а) удвояване на гласни: **а - от ѯаконаа, съблаѯнаа, крамолаа** и **и - от кончинїи, обаваюцїи** и др., като в последния случай става дума за форма на имен. пад. ед. ч. женски род;

(Последователното отразяване на неконтрахирани флексии в косвените падежи на членните прилагателни от типа на **тешкыиѫь,** създаващо впечатление за удвояване на съгласните, би могло да се дължи на особености на протографа.)

б) замяна на етимологични ерове (**ь** и **ъ**) с **а: пась** 23а, **слепаць** 66б, **лихоимаць** 31б, **маѯда** 54а, **данє** 54б, **облагчавати** и **лагчаиши** 67а, **лагко** и **лакки** 70а, **оумарши** 87б, **маншѹ** 120а, **ѯачанше** 121а, **такмо** 99а, **свѣкарь** 14б, **таца** 14б, **оукаснить** 79а, **ваѯимаєть** 61б, **лажахь** 69а, **рекаль** 69б, **магновенїи** 71а, **ва саи грѣхь** 83а, **таи часъ** 83б, **ка тѣлоу** 97а, **ка моцємь** 97а, **дацєрь** 105б, **даци** 118б и др. и обратно - хиперкоректно отразяване на малък ер (**ь**) в позиция на етимологично **а: сьмь** лл. 3б, 4б, 64б, 66б, 80а и др. вместо **самъ, вьсь** вм. **васъ** - л. 5а, и мн. др., **ть** вм. **та** - лл. 11б, 13а и др., **тьина** вм. **таина** - лл. 67б, 72б, 90б, 91а и др., **чьродєиамь** вм. **чародєиамь** л. 99а и др.; при собствени имена - **Вьсилїє** 70а, **Сьвєлїа** 94а, и 94б, **вынти хи** вм. **въ Антиохии;**

в) генерализирана за всички родове флексия за твор. п. ед. ч. на съществителните от типа на **сь иномъ женом** л. 127а;

г) форма за дат. п. от **пьсь - псєти** от типа на **пьсѫ;**

д) глаголни флексии за 1 л. мн. ч. на презентните парадигми на **-мо: вьѯсиламо** л. 69а;

е) ярки лексикални сърбизми от типа на **каматникь** (=лихвар) и **вѹкь** при преобладаващо **влькь.**

Във всички явления от т. 6 става дума за единични отстъпления, но достатъчно ярки за определяне на принадлежността на преписвача към **сръбска** територия и на езика като **сръбски**.

II. Езикови особености на среднобългарската подложка.

А) По линия на последователното отразяване на субститутите на юсовете:

1. При флексия за тв. п. на съществителни от женски род: в съответствие със среднобългарски - според източнобългарски ръкопис N 1160 от кр. на XIV век - **тожѫ чрьноризицѫ** в текста на ръкопис N 2617 се отразява **тою чрьноризицꙋ**, което създава омоформа с вин. ед. ч. съгласно установения модул за замяна на голям юс **ѫ** с **ꙋ**. Аналогично в самия текст се среща **съ єдиноꙋ женꙋ** л. 65а, **прѣтациꙋ** л. 14б и др.

2. Резултатът от смесването на носовките в протографа се отразява и в наблюдавания ръкопис: в род. п. ед. ч. на имена от женски род, напр. **оᵀ иноѫ калугєрицѫ** вм. **иноѫ калугєрицѧ** в ръкопис N 2617 според модула за трансформация става **от иноꙋ чрьницꙋ**, при което контекстът изключва възможността за двойствено число.

3. Словосъчетанието **въ ѧzѫ zлѫ** вероятно в среднобългарски протограф в инициал е бил употребен голям юс, т. е. **ѫzа** вм. **ѧzа** (=язва, рана), тъй като преписвачът на изследвания ръкопис го отразява според своя модул като **въ оꙋзоꙋ zлоꙋ**.

4. Аналогични основания диктуват употребата на флексията за 3 л. мн. ч. **ıадоꙋтъ** л. 77б, 93, 94б и др. като резултат от смесването на носовките в среднобългарски - **ıадѧтъ** и **ıадѫтъ**.

5. Подобно явление се наблюдава при отразяването на формите за им. п. ед. ч. на сегашните деятелни причастия от мъжки род, образувани от глаголите от IV презентен клас на **-ити**, напр. съответната форма от **блѫдословити** според принципа за отразяване на носовките в школата на Св. Евтимий е **блѫдословѧ**, което при нашия преписвач се дава в два варианта - **блоꙋдословꙋю** и **блєдословꙋє**, както и **скврьословꙋє**.

Б) Отразяване на източнобългарски флексии:

1. В род. п. и вин. (при одушевени съществителни) пад. ед. ч. преписвачът копира флексия **-ѣ** вм. етимологично **-а** или **-ıа**: **стєпенѣ**, **шꙋрѣ** и др.

2. Флексията за вин. п. ед. ч. на съществителните от женски род архаична **-єр** основа в съответствие с източнобългарски е равна на флексията за род. п. ед. ч. - **матєрє** и **дъцıєрє** вм. **матєрь** и **дъцıєрь**.

В) Следи от депарадигматизацията на имената в българския език се наблюдават в случаите на агресията от формата за имен. п. мн. ч. в позиция и със значение на винителен падеж, напр. **врази** л. 94б, при което са показателни само формите с резултат от палатализация, тъй като преписвачът не различава **ы** и **и** и в текста форми от типа **чини** и

псалми еднакво са представени и в позиция на им. п., и в позиция на вин. падеж.

Г) На среднобългарския прототраф се дължат и употребите на **по млада** л. 68б, **тїєѯи,ωнѯи** като специфични български форми и на специфичните български лексеми **лѣла, вѣщица, плъхъ** и др., както и на традиционната гръцка заемка **ката день** (=**ката мера**), трайно навлязла в българската езикова територия и запазена и до днес в говорите.

Наред с това редица българизми на протографа могат да бъдат установени по косвен път: така например за преписвача формата **нє имамы** е неясна и той неправомерно я разлага на **нє имамь мы.** По същия начин той деформира и форми с корен **бльв-**, като (наред с постоянните отражения от типа **блюв-** в съчетание с представка **о-**) той два пъти го предава като **облъвльваєтсє** - контаминация между **обльвати** и **обливати.**

Следователно, даже през филтъра на такъв недостатъчно изкусен в нормативните употреби преписвач, какъвто е преписвачът на ръкопис N 2617 (а за това свидетелствуват ред деформации в текста: **въ страстє** вм. **въ страсѣ**, **долудньє** вм. **до полоудньє**, **вьсковаєть** вм. **раскопаєть**, - постоянно, **бєѯ чєда** вм. **бєѯ чєтца**, **ѯаклати** вм. **ѯаклинати** и множество други, установявани с помощта на източнобългарски ръкопис от кр. на XIV в., N 1160 от ЦИАИ), при либералната му позиция по отношение на езиковите особености на собствения му говор среднобългарският характер на подложката-прототраф е достатъчно забележим.

Тези обстоятелства дават основание да се смята, че в основата и на трите ръкописа - ръкопис N 1117 и 1170 от НБКМ и ръкопис N 2617 от Шуменския музей - стои **среднобългарски**, по-точно **източнобългарски** оригинал от типа на ръкопис N 1160 от ЦИАИ.

Подобно заключение повишава интереса към показанията на ръкопис N 2617 от Шуменския музей като отразяващи южнославянски езикови особености в най-западния им вариант и формиращи максимално контрастно нормативно-езиково противопоставяне между ръкопис с преписвач-сърбин и източнобългарски прототраф. Направените изводи позволяват другите два ръкописа - N 1117 от вт. пол. на XV в. и N 1170 от п. пол. на XVI в. от НБКМ - да бъдат отнесени към територии на изток от сръбската територия на преписвача на ръкопис N 2617: малко по на изток, в преходна пограничена сръбско-българска зона - рък. 1117 и значително по на изток, на западнобългарска територия за ръкопис N 1170.

ЛИТЕРАТУРА

Иванова 1981 — *Кл. Иванова*. Български, сръбски и молдо-влахийски кирилски ръкописи в сбирката на М. П. Погодин. С., БАН.

Караджова, Узунова 1990 — *Д. Караджова, Е. Узунова*. Славянски ръкописи в Историческия музей на Шумен. - В: Старобългарска литература, кн. 23-24.

Олтяну 1991 — *Олтяну, П.* Роль старых славянских и среднеболгарских Номоканонов в развитии славяно-румынской юридической литературы. - В: Старобългаристика, XV, 3, с. 18-35.